

I.O. Kotyk

kotyk_i@mail.ru;

S.V. Sarychev

kursk-psychol@yandex.ru

Надійність групи та особистісна надійність у групі

Kotyk I.O. Group reliability and personal reliability in the group / I.O. Kotyk, S.V. Sarychev // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 32. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 245–265.

I.O. Котик, С.В. Саричев. Надійність групи та особистісна надійність у групі. Стаття присвячена дослідженню соціально-психологічної проблеми надійності особистості й групи. Висвітлено онтологічний, феноменологічний та діяльнісний виміри розглянутої проблеми крізь призму суб'єктно-рефлексивного підходу. Обґрунтовано концепцію особистісної надійності як системи характеристик особистості, що є основою успішної саморегуляції у різних сферах життєдіяльності. Аналізуються методологічні, методичні й теоретичні аспекти надійності малої соціальної групи в напружених і екстремальних соціальних умовах. На основі запропонованого авторами динамічного підходу до вивчення групової поведінки й спільної діяльності у різних соціальних ситуаціях надійність групи представлена як гіпотетичний соціально-психологічний конструкт й операціоналізована в змінних, показниках та емпіричних референтах, що вимірюються безпосередньо за допомогою відповідних психологічних методик. У роботі обґрунтовано, що поєднання суб'єктності, організованості та надійності забезпечує групі статус суб'єкта спільної діяльності, спілкування і стосунків, а також ефективність життєдіяльності в різних проявах. Доведено, що за соціально-психологічним змістом надійність є системою групових мотивів і соціальних установок на удосконалення організації спільної діяльності групи у напружених умовах. Виявлено психологічні механізми надійності групи в напружених і екстремальних умовах спільної діяльності: розвинена орієнтувальна частина спільної діяльності, якісне збагачення й перетворення лідерства, активне звернення до групового досвіду спільної діяльності, збереження організаційного порядку, гнучкі й доцільні трансформації взаємодії членів групи, вдосконалення функціональної структури організації. Показано, що надійність групового суб'єкта

I.O. Kotyk – the scientific contribution of the co-author is 65% ,

S.V. Sarychev – the scientific contribution of the co-author is 35% .

спільної діяльності, спілкування й відношень втілюється в особі лідера. Розкрито соціально-психологічні кореляти надійності групи та особистісної надійності лідера у групі.

Ключові слова: надійність групи, особистісна надійність, мала група, спільна діяльність, організованість, суб'єктність, стійкість, оптимальні, напружені та екстремальні соціальні умови, лідер.

И.А. Котик, С.В. Сарычев. Надёжность группы и личностная надёжность в группе. Стаття посвящена исследованию социально-психологической проблемы надёжности личности и группы. Освещены онтологический, феноменологический и деятельностный измерения рассматриваемой проблемы сквозь призму субъектно-рефлексивного подхода. Обоснована концепция личностной надёжности как системы характеристик личности, являющейся основой успешной саморегуляции в различных сферах жизнедеятельности. Анализируются методологические, методические и теоретические аспекты надёжности малой социальной группы в напряженных и экстремальных социальных условиях. На основе предложенного авторами подхода к изучению группового поведения и совместной деятельности в различных социальных ситуациях надёжность группы представлена как гипотетический социально-психологический конструкт и операционализирована в переменных, показателях и эмпирических референтах, измеряемых непосредственно с помощью соответствующих психологических методик. В работе обосновано, что сочетание субъектности, организованности и надёжности обеспечивает группе статус субъекта совместной деятельности, общения и отношений, а также эффективность жизнедеятельности в различных проявлениях. Доказано, что по социально-психологическому содержанию надёжность является системой групповых мотивов и социальных установок на совершенствование организации совместной деятельности группы в напряжённых условиях. Выявлены психологические механизмы надёжности группы в напряжённых и экстремальных условиях совместной деятельности: развитая ориентировочная часть совместной деятельности, качественное обогащение и преобразование лидерства, активное обращение к групповому опыту совместной деятельности, сохранение организационного порядка, гибкие и целесообразные трансформации взаимодействия членов группы, совершенствование функциональной структуры организации. Показано, что надёжность группового субъекта совместной деятельности, общения и отношений воплощается в лице лидера. Раскрыто социально-психологические корреляты надёжности группы и личностной надёжности лидера в группе.

Ключевые слова: надёжность группы, личностная надёжность, малая группа, совместная деятельность, организованность, субъектность, стойкость, оптимальные, напряженные и экстремальные социальные условия, лидер.

Постановка проблеми. Глобальні процеси, притаманні сучасному суспільному, економічному та політичному життю,

суттєві трансформації виробничих сил призводять до виникнення напружених та екстремальних ситуацій у життєдіяльності малих груп. Виступаючи первинними осередками суспільства і утворюючи соціальну структуру й соціальні відносини на мікрорівні, малі групи істотно впливають на особистість члена групи і, відповідно до принципу зворотного зв'язку, на суспільство. Зміст і основні тенденції цих взаємозв'язків недостатньо вивчені в психології у контексті сучасної суспільної ситуації та мають стати об'єктом дослідження науковців.

У психології не існує задовільного й вичерпного пояснення фактів неоднозначності змін у спільній діяльності різних груп у зовні подібних напружених та екстремальних умовах, порівняно з оптимальними й стандартними умовами. Для розв'язання освітніх, виробничих, гуманітарних та інших завдань необхідно знати, якими є потенціали груп у вказаних умовах, наскільки вони можуть бути реалізовані, від яких зовнішніх і внутрішніх факторів залежить спільна діяльність групи, якою є динаміка основних психологічних і непсихологічних параметрів спільної діяльності у напружених і екстремальних умовах. В аспекті розвитку соціально-психологічної теорії важливо вивчати малі групи в різних умовах спільної діяльності (зокрема і в напружених, екстремальних, «стандартних» і оптимальних).

Процес досягнення групою цілей спільної діяльності, групова інтеграція об'єктивно виступають ситуацією значної міри напруженості [21]. Важливо враховувати й те, що психологічні зв'язки високої інтенсивності, процес досягнення єдності дій у спільній діяльності створює значну напруженість у групі. Таким чином, напружені умови не є чимось винятковим і незвичайним у життєдіяльності молодіжних груп і вимагають детального дослідження. У розв'язанні реальних завдань група актуалізує статус суб'єкта спільної діяльності, спілкування і ставлень, що виявляється в динаміці емоційних, вольових та інтелектуальних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що філософським, психофізіологічним, психологічним, професійним аспектам проблеми надійності присвячені роботи А.К. Астаф'єва, Г.О. Балла, А.І. Берга, В.А.Бодрова, В.В. Горбунова, М.С. Корольчука, В.М. Крука, М.А. Котика, Б.Ф. Ломова, Д. Майстера, В.Е. Мільмана, В.Д. Небиліцина, Г.С. Никифорова, А.А. Піскопеля, О.С. Протанської, В.Г. Пушкіна, Н.В. Рibaкової, С.В. Саричева, Є.Ю. Стрижова, В.С. Уакієва, В.В. Юдіна [1; 7; 16; 18].

Етимологічно «надійність» пов'язана з упевненістю, міцністю, тривалістю, тривкістю, непохитністю, збереженістю, дотриманням угод у несприятливих, екстремальних умовах. Надійна людина – у побутовому розумінні – це така людина, на яку можна покластися, понадіятися, довіритися, вірна, міцна, дужа, чесна, виконавча, дисциплінована.

За Г.О. Баллом, *особистісна надійність* – така цілісна якість особи, котра визначає готовність останньої до надійного виконання тих чи інших соціальних функцій; кількісно особистісну надійність можна оцінити ймовірністю, з якою вдається передбачити поведінку особи з реалізації відношень, що склалися в неї з іншими учасниками суспільного буття (індивідами, групами, організаціями), а також з нормами та ідеалами, котрі регулюють (або мають регулювати) її поведінку [1, с. 461].

В.М. Крук визначає *особистісну надійність* як відповідність поведінки пропонованим або/і встановленим нормам; обґрунтовує трактування особистісної надійності фахівця як інтегрального психологічного утворення регуляції поведінки, яке є базованим на симптомокомплексі психофізичного благополуччя і знаходить вияв у динаміці професійно критичних показників його нормативності та вразливості. Особистісна надійність забезпечується цілісною системою оціночно-регулятивної оптимізації особистісно-професійної поведінки з метою її відповідності установам та соціально підтримуваним професійно-конвенційним нормам і вимогам [7, с. 96-297].

Поведінка й спільна діяльність групи у напружених, екстремальних умовах неодноразово ставали предметом досліджень у соціальній психології. На думку О.І. Донцова, будь-яка організована група в процесі власної діяльності неминуче наптовхується на різні труднощі та обмеження. У результаті виникає потреба подолання розбіжностей, групової напруженості, суперечностей [4, с. 77]. Стосовно подібних умов окреслюються дві основні перспективи:

- перша – група виштовхує суперечності за власні межі й покладає відповідальність на інші групи (виявляє агресивність);
- друга – складна ситуація, зовнішня загроза мобілізує захисні механізми групи, стимулює внутрішню групову згуртованість.

Описуючи вплив названих умов на динаміку групових соціально-психологічних процесів, автор доходить висновку про неоднозначність подібного впливу на різні групи [4].

Значну увагу дослідженню спільної діяльності групи в стресовій, напруженій ситуації для визначення впливу регресивних тенденцій на становлення соціальної спільноти приділяв Л.І. Уманський [19]. При цьому він ототожнював напружені ситуації зі стресовими, з психологічним стресом, що викликає певні заперечення. Стрес як сукупність неспецифічних адаптаційно-захисних реакцій організму на будь-який вплив, характеризує особливості протікання адаптаційного синдрому в окремому організмі [25, с. 19]. Психологічний стрес визначається як загальний адаптаційний синдром організму, що породжується не тільки реальною фізичною небезпекою, але й деякими символами загрози, що була пережита в минулому [25, с. 19, 206]. Будучи породженим психологічними (і соціально-психологічними) стресорами, стрес виявляється й фіксується на фізіологічному рівні.

Для опису особливостей життєдіяльності групи у вказаних вище умовах Л.І. Уманський використовує поняття опірність. Згідно з його даними, групи різного рівня розвитку мають різну опірність. Так, групи з низьким рівнем розвитку (номінальні групи, групи-асоціації) виявляють «депресивний синдром» – байдужість, апатію, деморалізацію. Взаємодія в групі набуває характеру конфлікту, групи відмовляються від виконання завдань, спільна діяльність дезінтегрується. Групи-кооперації в тих самих умовах вирізняються толерантністю й адаптуються, не знижують рівень праці. Групи-автономії та групи-колективи на складні ситуації реагують зростанням активності та сценічності емоційного клімату, ефективність діяльності таких груп може навіть підвищуватися. Поняття «стресостійкість» застосовується Л.І. Уманським винятково стосовно цих груп [19].

А.О. Русалінова послуговується поняттям «стресостійкість» стосовно психологічного клімату колективу. Оптимістичний стресостійкий клімат, зумовлений постійною перспективою розвитку, є, на її думку, однією з провідних психологічних ознак колективу [за 8, с. 9].

В аналізованих роботах переважає статистичний підхід до вивчення групи в напружених та екстремальних умовах. За такого підходу умови, оточення мають значення лише настільки, наскільки можуть викликати «порушення», тобто вимушені зміни процесів, що відповідають природі психології групи. Дослідники, які розробляють проблеми спільної діяльності й поведінки групи в напружених та екстремальних умовах, акцентують саме на стійкості й на тому, що зі стійкістю пов'язане: «стресостій-

кість» [14; 19], «стійкість до перешкод» [5], «резистентність» [11]. Дослідниками підкреслюється відсутність значних психодинамічних змін у поведінці групи, успішність у розв'язанні групових задач, розмірний, спокійно-діловий тон у спілкуванні, досить швидке досягнення узгодженості думок і дій і т.п. Гадаємо, вивчення й опис психологічних фактів лише в контексті стійкості не є достатнім. Необхідно уточнювати й доповнювати такого роду підхід до вивчення напружених та екстремальних умов динамічним підходом, який враховує мінливість групи, адекватність її дій умовам.

Формулювання мети статті. Надійність групи як суб'єкта спільної діяльності в напружених та екстремальних умовах у соціальній психології до нинішнього часу недостатньо вивчена. Дослідження, здійснювані у деяких суміжних проблемі галузях психології (соціально-психологічний субсиндром стресу, стресостійкість групи, готовність до діяльності в напружених умовах і т.п.), обмежені аналізом феноменів стійкості групи (опірність, стійкість до перешкод, резистентність, стресостійкість тощо).

Сутність нашого дослідження надійності групи в різних соціальних умовах становить проблема співвідношення і взаємного зв'язку особистісної та групової надійності. Надійна особистість у надійній групі може виявитися ключем до розуміння й проектування стійкої соціальної динаміки. *Для вирішення поставлених завдань первинним є виявлення взаємозв'язку організованості, надійності та суб'єктності групи.*

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважаємо, що дослідження спільної діяльності й поведінки групи в напружених та екстремальних умовах можливе в аспекті динаміки. Методологічно такий підхід у психології обґрунтований у праці К. Левіна «Конфлікт між аристотелівським і галілеєвським способами мислення в сучасній психології» [9]. Відповідно до цього підходу динаміка події не пов'язується з ізольованим об'єктом, а залежить від умов, у яких відбувається подія. Динаміка конкретного процесу має бути виведена із зв'язку конкретного об'єкта з конкретними умовами, і, оскільки справа стосується внутрішніх сил, численних зв'язків різних функціональних систем, які утворюють об'єкт. Властивості й структура об'єкта виявляються важливими і в динамічному підході, але більш важливою вважається ситуація, а не об'єкт. «Вектори, які детермінують динаміку події, визначаються за допомогою конкретного цілого, що охоплює і об'єкт, і ситуацію» [9, с. 140]. Для дослідження динаміки важливим стає не абстрагування від обставин, а віднаходження тих умов, у яких

фактори, що детермінують цілісну динамічну структуру, виявляються найбільш виразно. На думку К. Левіна, певні умови володіють «методологічною перевагою» і, наскільки це можливо, встановлюються експериментальним шляхом. Крім того, умови змінюються разом із процесом, змінюючи величину й рух векторів, які на даний момент визначають динаміку.

Дослідження групи як динамічної системи дає можливість розглядати у взаємозв'язку та єдності динамічні трансформації середовища, конкретні умови спільної діяльності групи і власне групу як таку. Група як суб'єкт спільної діяльності спроможна виявити себе повною мірою лише за умови максимальної, граничної реалізації власних можливостей.

Аналіз робіт із соціально-психологічних проблем груп і спільної діяльності, здійснений нами, дозволяє дійти висновку про те, що за психологічним змістом до реалізації динамічного підходу в дослідженні групи в соціальній психології найбільш близькою є концепція організованості групи [21]. У рамках даної концепції в експериментальних дослідженнях, здійснених на її основі, отримані нові наукові факти, що стосуються проблем динаміки групи у змінюваних умовах спільної діяльності. Інтерес становлять дані про те, що у високоорганізованих групах у груповій поведінці, у спільній діяльності переважає динамічний аспект, схильність до модернізації та ризику [21, с. 5]. У важких умовах групи такого роду оптимально використовують внутрішні резерви, насамперед за рахунок удосконалення організаційної взаємодії [21, с. 37].

Ми переконані, що в цьому динамічному аспекті надійність може доповнити організованість як інтегральна характеристика функціонування самої групи. Надійність групи, потрактована таким чином, є часовим параметром, що дозволяє з погляду психології охарактеризувати певний оптимальний рівень функціонування конкретної групи в певному часовому інтервалі та ситуації.

Особливо важливим видається нам введення поняття «надійність» для дослідження динаміки при переході від оптимальних умов спільної діяльності до напружених, а далі – і до екстремальних. Якщо здійснити психологічний аналіз умов, указаних вище, у межах концепції організованості, то в якості напружених будуть виступати всі ті умови, які з необхідністю вимагають зміни організації спільної діяльності, приведення взаємодії членів групи у відповідність до зовнішніх та внутрішніх вимог. Стосовно групи як організації напружені та екстремальні умови

містять елементи організаційної невизначеності, новизни, раптовості.

На відміну від статистичного підходу до дослідження даної проблеми, що передбачає аналіз, здебільшого, зовнішніх впливів (відображених у поняттях стійкість до перешкод, стресостійкість, емоційна стабільність, резистентність), динамічний підхід (який, на наш погляд, адекватно розкривається за допомогою поняття «надійність») передбачає також аналіз зовнішніх і внутрішніх умов спільної діяльності групи, які створюють необхідність перебудови (адекватної зміни) способу організації спільної діяльності відповідно до цих умов.

Із загальної кількості умов, що доволі часто зустрічаються в життєдіяльності малих соціальних груп, *до напружених вважаємо за можливе віднести такі:*

- умови міжгрупового змагання;
- умови «ліміту» часу (коли час, відведений на прийняття рішення та виконання групового завдання, обмежується);
- умови, коли відбувається (нехай навіть часткова) зміна складу групи (тобто уведення до складу групи новачків, виключення «старих»);
- обмеження можливості брати участь у спільній діяльності для всіх членів групи (чи їх частини);
- умови, коли результати спільної діяльності мають значну суб'єктивну значущість, а «ціна» помилки «завелика» для членів групи;
- умови, коли потрібна спільна діяльність, що здійснюється на межі можливостей членів групи;
- умови, мотивовані особливим чином для членів груп (наприклад, за результатом діяльності група буде порівнюватися з іншими групами);
- умови, які створюють необхідність вибору одного зі способів (варіантів) спільної діяльності з двох чи більшої їх кількості при високій вірогідності однакового результату;
- умови внутрішньогрупового конфлікту з приводу здійснення спільної діяльності;
- умови, які потребують підвищеної (виняткової) автономності особистості в спільній діяльності групи, коли більшість членів групи безпосередньо не можуть уплинути на результат діяльності кожного, але спільний результат залежить від кожного члена групи.

До екстремальних умов ми вважаємо за потрібне віднести такі, що створюють небезпеку здоров'ю та життю людини, яка бере участь у спільній діяльності групи. Спільна діяльність у цих умовах потребує особливих зусиль членів групи, найбільш оптимальної та гнучкої організації спільної діяльності, найбільшої точності та оперативності взаємодії, максимально повної узгодженості дій. Варто знати, що непроникної межі між оптимальним, напруженими та екстремальними умовами не існує, група в ході здійснення спільної діяльності може перебувати в одних умовах, або в інших. До екстремальних можна віднести умови природних і техногенних катастроф, космічного польоту, роботи під землею і під водою, сенсорної та соціальної депривації і т.п.

Оскільки відтворення такого роду умов у дослідницьких цілях навряд чи можна визнати гуманним, а безпосереднє дослідження факторів, указаних вище, утруднюється, особливе місце має відводитись дослідженню екстремальних обставин, відтворюваних у лабораторних умовах. У психології накопичений певний досвід проведення такого роду лабораторних експериментів – сурдокамерних, гермокамерних, з повною та частковою соціальною депривацією і т.п., експериментів із натурним моделюванням екстремальних умов та їх відтворенням [15].

Аналіз напружених та екстремальних умов з позицій надійності дозволяє стверджувати, що вказані типи умов є якісно однорідними в плані зміни організації спільної діяльності, організаційної взаємодії, адекватного організаційного самовизначення групи відносно умов, адекватного самовизначення особистості в групі стосовно умов, адекватного усвідомлення особистістю організаційних властивостей групи (що забезпечує глибоке орієнтування особистості в групі, тобто вміння бачити в собі та в інших найбільш вартісні для групи риси). Вони є однорідними також і в плані досягнення глибокого психологічного налаштування на спільну діяльність. Іншими словами, такі ситуації називаємо однорідними в тому сенсі, що вони створюють необхідність для: перебудови організації в умовах спільної діяльності, здійснення корекції дій та їх «припасування», допомагають налагодити взаємодію в групі.

Стосовно спільної діяльності надійність групи забезпечує створення групою адекватних способів організації спільної діяльності, причому адекватність має забезпечуватися як по відношенню до внутрішніх умов (можливостей групи), так і стосовно того зовнішнього середовища, в якому група перебуває. Оптимальне втілення цих способів у спільній діяльності забез-

печує оптимальний рівень функціонування групи як суб'єкта спільної діяльності в певному часовому інтервалі та в певних умовах.

Експериментальне дослідження надійності як соціально-психологічної характеристики групи дозволило виявити групи (соціальні об'єднання), що володіють цією якістю, – *надійні групи* [16]. *Такі групи характеризуються:*

- високою ефективністю спільної діяльності;
- досягнутими в широких межах змінами у груповій поведінці й спільній діяльності;
- здатністю окреслити й реалізувати план спільної діяльності, підтримувати ефективну взаємодію.

Надійна група спроможна в напружених та екстремальних умовах підтримувати зосередження й актуалізацію функцій за рахунок сформованої мотивації та соціальних установок на вдосконалення організації, за рахунок ставлення до організації як до цінності. Існують групи іншого роду. Це групи, що виявляють тенденції до дезорганізації спільної діяльності в напружених і екстремальних умовах.

Віднаходження взаємозв'язків між організованістю, надійністю та суб'єктністю можливе на основі ідей А.В. Брушлинського про суб'єктність індивіда та групи [3]. Якщо суб'єктність індивіда приймається беззаперечно, то питання про суб'єктність групи залишається проблематичним, хоча ще в сімдесяті роки двадцятого століття проблему колективу як суб'єкта діяльності й спілкування окреслили А.В. Петровський [10], Л.І. Уманський та його учні [19]. Так, А.В. Петровський зауважував: «Так само, як індивід у предметній діяльності перетворює довколишній світ і через це змінює себе, стаючи особистістю, соціальна група у спільній соціально значущій діяльності перетворює довкілля і через це змінює систему міжособових стосунків, стаючи колективом» [10, с. 147].

Ідеям суб'єктності суголосні класичні положення соціальної психології про внутрішні соціально-психологічні характеристики малої групи, що впливають на самопочуття, поведінку й продуктивність праці її членів. Тут доречно згадати про активуючу сутність психологічного поля групи, регулятивні функції групових норм, цінностей і санкцій, ефект фасилітації, соціабельність та ін. [6; 24]. Доцільним є виявлення зв'язків між категоріями суб'єктність, організованість, надійність малої групи.

Категорія суб'єктності відображає зміст спрямованості й рівень активності малої групи. У зв'язку з тим, що ефективність

спільної діяльності групи безпосередньо пов'язана з рівнем її організованості [21], видається важливим проаналізувати психологічні аспекти взаємозв'язків між організованістю й надійністю. В аспекті проблеми нашого дослідження особливий інтерес становить динаміка організованості в екстремальних умовах, такі характеристики організації, як гнучкість, спроможність трансформуватися, не втративши ефективність, «виживання» організації. Варто відзначити, що необхідність до перебудови своєї організації група відчуває не час від часу, а, як правило, постійно. Корекція дії у змінюваних умовах вимагає однаковості та згоди всіх членів групи (або їх абсолютної більшості) і наявності субординаційної залежності між ними. У таких випадках група має підготуватися («налаштувати себе») певним чином, щоб виступити як щось неподільне, цілісне. *Для досягнення єдності, згоди й сумісності потрібне прийняття стійких групових цінностей.*

Досягнення єдності в ході здійснення спільних дій передбачає введення системи впливу групи на особистість, особистості на групу, особистості на особистість і з необхідністю вимагає від членів групи здатності швидко й злагоджено (тобто майже одночасно) актуалізувати власні почуття й волю, з'єднувати їх в єдиному емоційно-вольовому стані групи. Спільна діяльність у напружених і екстремальних умовах вимагає не тільки одночасної концентрації емоційно-вольових станів, але й також їхньої стійкості.

Поняття «організація», «організованість» були розроблені як у контексті загальнонаукових проблем, так і стосовно проблем психології. У філософських та соціологічних дослідженнях організацію системи трактують як «процес перетворення невпорядкованого, випадкового в упорядковане, необхідне», «результат цього процесу», «спосіб зв'язку елементів системи, що змінюється у загальному випадку в часі, за стадіями і лише у двох протилежних один одному напрямках: у бік дезорганізації і підвищення організації» [12]. Деякі дослідники вважають за необхідне введення в науковий обіг поняття «самоорганізація». Його, відповідно, тлумачать як зміну системи, що відбувається відносно самостійно й спонтанно [12; 13; 17].

Поняття «організованість» є похідним від поняття «організація» і визначається як спроможність організації зберегти стабільність власної структури при збагаченні й динамічності її функцій. Виступаючи провідною характеристикою організації, організованість відображає її як із кількісного боку (повнота

узгодженості), так і з якісного (удосконалення організаційних відношень і збагачення форм активності учасників організації). Організованість є передумовою активності організації, максимального використання її можливостей, гнучкості й збагачення функцій усіх її учасників [17].

Організація перебуває у тісному зв'язку із середовищем, яке її оточує, і не мислиться поза цим середовищем. Ступінь залежності організації від середовища визначається рівнем розвитку самої організації та її організованістю: більш висока організованість зумовлює відносність і гнучкість залежності організації від середовища, породжує спроможність організації стати ізольованою від буремних впливів середовища, але в цьому випадку залежність середовища від організації зростає. Одним із важливих проявів активності організації є її саморефлексія [6]. Ступінь саморефлексії залежить від рівня організованості: чим вищою є організованість системи, тим краще розвинене відношення системи до самої себе.

Відомий дослідник проблеми організованості М.І. Сетров з позицій системно-функціонального підходу [17, с. 25] *пропонує такі принципи для оцінки цього явища:*

- принцип сумісності, що відображає необхідність наявності відносно однорідних елементів і самого факту їхньої взаємодії, що є найважливішою умовою виникнення та існування організації;
- принцип актуалізації функцій, важливий для збереження організації у складних умовах;
- принцип нейтралізації дисфункцій, що виявляє спосіб підтримки рівноваги організації;
- принцип зосередженості функцій, що відображає необхідність узгодження самих функцій і саму сутність узгодження.

Спрямованість функцій на підтримку основного призначення організації як цілісності дозволяє уникнути суперечностей серед самих функцій. У соціальній організації усвідомлена мета є першопричиною створення організації, з одного боку, а з другого – виступає в ролі «змцнювального», організуючого фактора в об'єднанні, що вже існує. Мета та чітке уявлення про неї в соціальній організації дає можливість правильно будувати саме об'єднання.

Соціально-психологічний аспект організованості відображає спроможність групи здійснити ділову інтеграцію для оптимального розв'язання загального групового завдання, здатність

групи самостійно створювати організацію в ситуації невизначеності та поєднувати різноманіття думок і форм ініціативної поведінки зі сталою єдністю дій членів групи [20-23]. *Основними показниками організованості на поведінковому рівні є: психологічне налаштування на діяльність, сенсомоторна узгодженість реакцій, однотайність думок щодо організаторів, спільність міжособистісних стосунків [22].*

Теоретично організованість розглядається як структура основних організаційних ознак колективу: спрямованості, самокерованості, лідерства, єдності дій, стресостійкості та міжгрупової єдності. Вказані ознаки утворюють ієрархічну структуру групи й опосередковують взаємини й взаємодію членів групи. Організованість як психологічна характеристика групи наділена вираженою своєрідністю і специфікою. Спрямованістю на ділову інтеграцію організованість відрізняється від групової згуртованості, що передбачає, в основному, емоційну єдність; ефективністю взаємодії індивідів – від сумісності, що відображає максимально високий ступінь задоволеності суб'єктів взаємодією один з одним; активною перебудовою неупорядкованих умов діяльності – від спрацьованості.

Психологічний аспект організованості відображає спрямованість, упорядкованість взаємодії індивідів на соціально значущі цілі. Якісний аспект організованості як психологічного явища описують висотою організованості, зокрема, такими показниками, як можливості колективістського самовизначення особистості в групі, розвиток і прояв індивідуально-психологічної специфіки особистості, стиль керівництва групою. Кількісний аспект організованості – глибина узгодженості взаємодії – описується ступенем організованості. Критеріями ступеня організованості є сумісність, актуалізація та зосередження функцій організації [24].

Розвиток організованості групи відбувається у декілька етапів. Початковий стан організованості групи характеризується слабким розвитком спрямованості активності й самокерованості при помітному розвитку лідерства, єдності дій, стресостійкості, міжгрупового керівництва («зсув праворуч»). Наступний рівень характеризується надміру високим розвитком спрямованості при одночасному відставанні решти властивостей («контраст властивостей»). Високий рівень розвитку організованості характеризує високий рівень розвитку спрямованості й самокерованості при досить яскраво виражених інших характеристиках («зсув ліворуч») [21, с. 32].

Отже, організованість малої соціальної групи відображає її здатність як сукупного суб'єкта спільної діяльності до активної трансформації невпорядкованих групових станів і дій у впорядковані, чітко визначені. Вона виявляється в умінні групи самостійно створювати організацію в ситуації невизначеності, поєднувати ініціативність і різноманіття форм індивідуальної поведінки зі стабільною одностайністю дій щодо реалізації цілей групи. Критерієм оцінки організованості групи можуть стати такі характеристики її спільної діяльності:

- здатність групи самостійно планувати етапи досягнення поставленої мети й розподіляти майбутню діяльність серед своїх членів;
- висока дисциплінованість членів групи при виконанні покладених на них обов'язків (функцій);
- здатність групи до ефективного контролю й дієвої корекції індивідуальних дій, до подолання проявів дезорганізації;
- уміння групи у відносно стислі терміни аналізувати виконану її членами роботу [2; 6; 24].

Надійність характеризує групу в аспекті адекватності її спільної діяльності напруженим та екстремальним умовам, що отримали широке розповсюдження в наш час і виявляють тенденцію до подальшого поширення й ускладнення в умовах соціально-економічних перетворень і міжгрупових конфліктів, які постійно множаться.

Надійність групи – системна соціально-психологічна властивість групи, яка актуалізується у напружених і екстремальних умовах спільної діяльності, що передбачають оптимізацію групової структури з пріоритетом спрямованості, розвиток здатності групи до орієнтування, самокеруваності групи, специфічну структуру групового лідерства, котре охоплює стратегічне й тактичне лідерство, оптимальне реагування на помилку у спільній діяльності. В операціональному контексті надійність групи може бути загалом охарактеризована станом результативності групи, взаємодії та узгодженості дій її членів.

Поєднання суб'єктності, організованості та надійності забезпечує групі статус суб'єкта спільної діяльності, спілкування і стосунків, а також ефективність життєдіяльності в різних проявах. Результати численних емпіричних досліджень малих груп, насамперед дані багаторічного формувального експерименту [23], дозволили сформулювати положення щодо провідної ролі конкретного соціального середовища (ВНЗ, школа, центр допомоги тощо) у становленні суб'єктності

щонайперше в плані затребуваності її високої духовності, яка реалізується в перетворювальній місії групи, доквілля і самої себе на основі гуманістичних принципів, що передбачає необхідність розвитку організованості, надійності та інших характеристик групи.

У зв'язку з вищеподаним виникає необхідність дослідження проблем суб'єктності, організованості та надійності навчальних груп у руслі гуманістичних тенденцій і на основі сучасних досягнень психології.

У результаті реалізації циклу експериментальних досліджень [16; 23] нам вдалося виявити *компоненти надійності групи*: групова свідомість; групова мотивація; спільність уявлень про організаційні міжособистісні стосунки; соціальна установка на збагачення організаційних стосунків у групі; збагачена волева групова саморегуляція; соціальна установка на успішне подолання ситуації організаційної невизначеності; оптимальна психологічна дистанція між членами групи в системі міжособистісних стосунків.

Особистісним потенціалом забезпечення надійності групи виступає, на нашу думку, лідерство. Згідно з нашими експериментальними даними, у процесі орієнтування, що передують здійсненню спільної діяльності, саме лідери помічають напружену ситуацію спільної діяльності групи загалом, обирають засоби досягнення прийняттого результату всією групою разом. Більшість інших членів групи бачать у плані майбутньої спільної діяльності лише свої функції та завдання, що мають вирішуватися саме ними. Лідери, навпаки, спостерігають майбутню та поточну спільні діяльності «концептуально», загалом [16]. У напружених умовах спільної діяльності вони прагнуть до створення найбільш досконалої форми організації життєдіяльності за рахунок побудови взаємодії [23].

Отже, провідна роль лідерів у напружених та екстремальних умовах спільної діяльності полягає в тому, що вони пропонують конкретні варіанти здійснення колективної праці, коригують процес виконання діяльності, змінюють функції членів групи (перерозподіляють функції відповідно до умов). *Лідерство, безперечно, є одним із соціально-психологічних механізмів надійності групи.*

Експериментальне дослідження надійності групи у напружених та екстремальних умовах спільної діяльності дозволило *встановити соціально-психологічні механізми надійності групи*:

- якісне збагачення й перетворення лідерства;

- активне звернення до групового досвіду спільної діяльності;
- збереження організаційного порядку;
- гнучка й доцільна зміна взаємодії членів групи;
- розвинена орієнтувальна частина спільної діяльності;
- установка на вдосконалення функціональної структури групи.

Отже, на відміну від традиційних підходів до формування групи, що передбачають провідну роль у цьому процесі зовнішніх навчальних і керівних впливів, наш підхід до формування надійних груп передбачає пріоритет внутрішніх детермінант розвитку (лідерське «ядро», організаційне самоврядування, готовність залучитися до спільної діяльності).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. Особистісна надійність є фундаментальною, атрибутивною ознакою особистості, яка характеризує її здатність до прогнозованої відповідальної поведінки, пов'язаної з реалізацією соціальних відношень відповідно до групових норм та цінностей.

Дослідження соціально-психологічних основ надійності групи дозволяє побачити її як системну психологічну характеристику групи, що актуалізується у напружених та екстремальних умовах. Поєднання суб'єктності, надійності й організованості надає групі статусу суб'єкта спільної діяльності, спілкування й відношень, а отже – забезпечує високу ефективність у різних аспектах життєдіяльності групи.

За своїм психологічним змістом надійність групи постає як система групових мотивів і соціальних установок на вдосконалення організації спільної діяльності групи в напружених умовах. Надійність групи детермінована організованістю групи.

Психологічними механізмами надійності групи в напружених і екстремальних умовах спільної діяльності є: розвинена орієнтувальна частина спільної діяльності, якісне збагачення й перетворення лідерства, активне звернення до групового досвіду спільної діяльності, збереження організаційного порядку, гнучкі й доцільні трансформації взаємодії членів групи, вдосконалення функціональної структури організації.

Надійність групового суб'єкта спільної діяльності, спілкування й відношень втілюється в особі лідера. Здатність лідера до соціального пізнання й прогнозування, організації соціальних дій у групах і між групами сприяє виявленню в напружених і екстремальних умовах групових потенціалів, що не можуть бути

виявленими в оптимальних і «стандартних» соціальних умовах. Основними способами підвищення надійності групи є здійснювані через спеціально розроблені прийоми й соціотехніки навчання, актуалізація ситуації міжгрупової взаємодії, актуалізація внутрішніх ресурсів групи.

Список використаних джерел

1. Балл Г.О. Особистісна надійність у гуманістичному тлумаченні: психологічні, етичні та педагогічні аспекти / Г.О. Балл // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Польсько-український щорічник, IV. – Київ; Чекстохова, 2003. – С. 461–474.
2. Бендас Т.В. Психология лидерства: гендерный и этнический аспекты: автореф. дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.05 / Т.В. Бендас. – СПб., 2002. – 27 с.
3. Брушлинский А.В. Субъект: мышление, учение, воображение / А.В. Брушлинский. – М. – Воронеж, 1996. – 392 с.
4. Донцов А.И. Психология коллектива / А.И. Донцов. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 208 с.
5. Дьяченко М.И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях. Психологический аспект / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович, В.А. Пономаренко. – Минск, 1985. – 206 с.
6. Котик І.О. Механізми рефлексії у процесі розвитку суб'єктності людини: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / І.О. Котик. – К., 2004. – 206 с.
7. Крук В.М. Психология обеспечения личностной надёжности специалиста : монография / В.М. Крук. – М.: Изд-во: НИИ радиоэлектроники и лазерной техники МГТУ им. Н.Э.Баумана, 2012. – 376 с.
8. Кузьмин Е.С. Основы социальной психологии / Е.С. Кузьмин. – Л. : ЛГУ, 1967. – 173 с.
9. Левин К. Конфликт между аристотелевским и галилеевским способами мышления в современной психологии / К. Левин // Психологический журнал. – 1990. – Т. 11. – № 5. – С. 134–158.
10. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / А.В. Петровский. – М. : Политиздат, 1982. – 255 с.
11. Петровский В.Н. Активность групп различного типа в конфликтогенных ситуациях: автореф. дисс. ... канд. психол. наук 19.00.05. / В.Н. Петровский. – М., 1985. – 19 с.
12. Петрушенко Л.А. Единство системности, организованности и самодвижения / Л.А. Петрушенко. – М. : Мысль, 1975. – 285 с.

13. Поддубный Н.В. Синергетика: диалектика самоорганизующихся систем: Онтологические и гносеологические аспекты / Н.В. Поддубный. – Ростов н/Д–Белгород, 1999. – 351 с.
14. Подорога В.Я. Экспериментальное изучение влияния напряженных ситуаций на групповую деятельность старшеклассников: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / В.Я. Подорога. – М., 1973. – 22 с.
15. Пономаренко В.А. Проблема информационного обеспечения надёжности оператора в особых условиях деятельности / В.А. Пономаренко // Психология и научно-технический прогресс: тезисы докладов к VII съезду общества психологов СССР. – М., 1989. – С. 20–21.
16. Сарычев С.В. Социально-психологические аспекты надёжности группы в напряжённых ситуациях совместной деятельности / С.В. Сарычев, А.С. Чернышев. – Курск : Изд-во КГПУ, 2000. – 180 с.
17. Сетров М.И. Методологические основы системологии / М.И. Сетров. – Л., 1978. – 117 с.
18. Стрижов Е.Ю. Нравственно-правовая надёжность личности: социально-психологические аспекты. Монография / Е.Ю. Стрижов. – Тамбов : Изд. дом «ТГУ им. Г.Р. Державина», 2009. – 528 с.
19. Уманский Л.И. Психология организаторской деятельности школьников / Л.И. Уманский. – М. : Просвещение, 1980. – 160 с.
20. Чернышев А.С. Социально-психологические основы организованности первичного коллектива (на материалах исследования молодежных групп и коллективов): автореф. дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.05 / А.С. Чернышев. – М., 1980. – 65 с.
21. Чернышев А.С. Экспериментальное изучение организованности группы школьников (в условиях сенсомоторной деятельности): автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / А.С. Чернышев. – М., 1969. – 23 с.
22. Чернышев А.С. Групповое сознание как детерминанта успешности совместной деятельности / А.С. Чернышев, А.В. Корнев // Психологические аспекты совместной деятельности и общения. – Курск, 1990. – С.26–38.
23. Чернышев А.С. Психологическая школа молодёжных лидеров / А.С. Чернышев, Ю.А. Лунев, Ю.Л. Лобков, С.В. Сарычев. – М., 2005. – 275 с.
24. Шихирев П.Н. Современная социальная психология / П.Н. Шихирев. – М., 1999. – 448 с.

25. Эмоциональный стресс. Физиологические и психологические реакции. Медицинские, индустриальные и военные последствия стресса : Труды международного симпозиума, организованного шведским центром исследований в области военной медицины (5–6 февраля 1965 г., Стокгольм, Швеция) / под ред. Л. Леви. – М. : Медицина, 1970. – 327 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Ball H.O. Osobystisna nadiynist' u humanistychnomu tlu-machenni: psykholohichni, etychni ta pedahohichni aspekty / H.O. Ball // Profesiyna osvita: pedahohika i psykholohiya: Pol's'ko-ukrayins'kyu shchorichnyk, IV. – Kyyiv; Cheksthok-hova, 2003. – S. 461–474.
2. Bendas T.V. Psihologiya liderstva: gendernyy i etnicheskiy aspekty: avtoref. diss. ... d-ra psihol. nauk: 19.00.05 / T.V. Bendas. – SPb., 2002. – 27 s.
3. Brushlinskiy A.V. Sub'ekt: myishlenie, uchenie, voobrazhenie / A.V. Brushlinskiy. – M. – Voronezh, 1996. – 392 s.
4. Doncov A.I. Psihologija kolektiva / A.I. Doncov. – M. : Izd-vo MGU, 1984. – 208 s.
5. D'jachenko M.I. Gotovnost' k dejatel'nosti v naprjzhennyh situa-cijah. Psihologicheskij aspekt / M.I. D'jachenko, L.A. Kandybovich L.A., V.A. Ponomarenko. – Minsk, 1985. – 206 s.
6. Kotyk I.O. Mekhanizmy refleksiyyi u protsesi rozvytku sub'yektnosti lyudyny: dys. ... kand. psihol. nauk: 19.00.01 / I.O. Kotyk. – K., 2004. – 206 s.
7. Kruk V.M. Psihologija obespechenija lichnostnoj nadezhnosti specialista. Monografija / V.M. Kruk. – M. : Izd-vo : NII radioelektroniki i lazernoj tehniky MGTU im. N.Je.Baumana, 2012. – 376 s.
8. Kuz'min E.S. Osnovy social'noj psihologii / E.S. Kuz'min. – L. : LGU, 1967. – 173 s.
9. Levin K. Konflikt mezhdru aristotelevskim i galileevskim sposobami myshlenija v sovremennoj psihologii / K. Levin // Psihologicheskij zhurnal. – 1990. – V. 11. – № 5. – S. 134–158.
10. Petrovskij A.V. Lichnost'. Dejatel'nost'. Kollektiv / A.V. Petrovskij. – M. : Politizdat, 1982. – 255 s.
11. Petrovskij V.N. Aktivnost' grupp razlichnogo tipa v konfliktogennyh situacijah: avtoref. diss. ... kand. psihol. Nauk 19.00.05 / V.N. Petrovskij. – M., 1985. – 19 s.
12. Petrushenko L.A. Edinstvo sistemnosti, organizovannosti i samodvizhenija / L.A. Petrushenko. – M. : Mysl', 1975. – 285 s.

13. Poddubnyj N.V. Sinergetika: dialektika samoorganizujushhijhsja sistem: Ontologicheskie i gnoseologicheskie aspekty / N.V. Poddubnyj. – Rostov n/D–Belgorod, 1999. – 351 s.
14. Podoroga V.Ja. Jeksperimental'noe izuchenie vlijanija naprjazhennyh situacij na gruppovuju dejatel'nost' starsheklassnikov: avtoref. diss. ... kand. psihol. nauk: 19.00.05 / V.Ja. Podoroga. – M., 1973. – 22 s.
15. Ponomarenko V.A. Problema informacionnogo obespechenija nadjozhnosti operatora v osobyh uslovijah dejatel'nosti / V.A. Ponomarenko // Psihologija i nauchno-tehnicheskij progress: tezisy dokladov k VII s'ezdu obshhestva psihologov SSSR. – M., 1989. – S. 20–21.
16. Sarychev S.V. Social'no-psihologicheskie aspekty nadjozhnosti grupy v naprjazhennyh situacijah sovместnoj dejatel'nosti / S.V. Sarychev, A.S. Chernyshev. – Kursk : Izd-vo KGPU, 2000. – 180 s.
17. Setrov M.I. Metodologicheskie osnovy sistemologii / M.I. Setrov. – L., 1978. – 117 s.
18. Strizhov E.Ju. Nравstvenno-pravovaja nadjozhnost' lichnosti: social'no-psihologicheskie aspekty. Monografija / E.Ju. Strizhov. – Tambov : Izd. dom «TGU im. G.R. Derzhavina», 2009. – 528 s.
19. Umanskij L.I. Psihologija organizatorskoj dejatel'nosti shkol'nikov / L.I. Umanskij. – M. : Prosveshhenie, 1980. – 160 s.
20. Chernyshev A.S. Social'no-psihologicheskie osnovy organizovannosti pervichnogo kollektiva (na materialah issledovanija molodezhnyh grupp i kollektivov): avtoref. diss. ... d-ra psihol. nauk : 19.00.05 / A.S. Chernyshev. – M., 1980. – 65 s.
21. Chernyshev A.S. Jeksperimental'noe izuchenie organizovannosti grupy shkol'nikov (v uslovijah sensomotornoj dejatel'nosti): avtoref. diss. ... kand. psihol. nauk: 19.00.05 / A.S. Chernyshev. – M., 1969. – 23 s.
22. Chernyshev A.S. Gruppovoe soznanie kak determinanta uspehnosti sovместnoj dejatel'nosti / A.S. Chernyshev, A.V. Kornev // Psihologicheskie aspekty sovместnoj dejatel'nosti i obshhenija. – Kursk, 1990. – S.26–38.
23. Chernyshev A.S. Psihologicheskaja shkola molodezhnyh liderov / A.S. Chernyshev, Ju.A. Lunev, Ju.L. Lobkov, S.V. Sarychev. – M., 2005. – 275 s.
24. Shihirev P.N. Sovremennaja social'naja psihologija / P.N. Shihirev. – M., 1999. – 448 s.

25. Jemocional'nyj stress. Fiziologicheskie i psihologicheskie reakcii. Medicinskie, industrial'nye i voennye posledstvija stressa : Trudy mezhdunarodnogo simpoziuma, organizovanogo shvedskim centrom issledovanij v oblasti voennoj medicyny (5–6 fevralja 1965 g., Stokgol'm, Shvecija) / pod red. L. Levi. – M. : Medicina, 1970. – 327 s.

I.O. Kotyk, S.V. Sarychev. Group reliability and personal reliability in the group. The article focuses on the study of social and psychological problems of reliability of the personality and the group. It investigates ontological, phenomenological and activity-based dimensions of the mentioned problem in the light of the subject-reflexive approach. The authors regard the concept of personal reliability as a system of individual characteristics that serve as the basis of successful self-regulation in various spheres of life and analyze methodological, methodical and theoretical aspects of a small social group's reliability in intense and extreme social conditions. The types of intense and extreme living conditions are highlighted and analyzed. The authors offer a dynamic approach to the study of group behavior and joint activities in various social situations, and so present group reliability as a hypothetical social and psychological construct operated in variables, indicators and empirical referents which are measured directly by means of appropriate psychological methods. The research proves that the combination of subjectivity, organization and reliability secures for the group the status of the subject of joint activities, communication and relationships, as well as the effectiveness of life in various forms. It is proved that in its social and psychological aspect the reliability is a system of group motives and social attitudes aimed to improve the organization of joint group activities in stressful conditions.

The paper describes the following psychological mechanisms of reliability in intense and extreme conditions of joint activity: developed orientation part of joint activities, high-quality enrichment and transformation of leadership, active appeal to the group experience in joint activities, maintaining of the organizational order, flexible and reasonable transformation of the group interaction, improvement of the functional structure of the organization. It is shown that the reliability of group subject of joint activities, communication and relationships is embodied in the personality of a leader. The article also reveals social and psychological correlates of group and individual leader's reliability in the group.

Key words: group reliability, personal reliability, small group, joint activities, ability at organization, subjectivity, stability, optimal, intense and extreme social conditions, leader.

*Received January 12, 2016
Revised January 30, 2016
Accepted February 24, 2016*